

همایش خمسه نگاری؛ بازنمود خمسه نظامی در هنر

تهیه و تنظیم:

داود احمدی بلوطکی

محبوبه حاجی پروانه

حسین مهدلو

او در معرفی خمسه نظامی بیان کرد: مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر و اسکندرنامه که منظومه‌های نظامی را شکل می‌دهند، از همان سده‌های ششم و هفتم هجری قمری تا همین دوره معاصر، در بین شاعران و هنرمندان ایرانی و غیرایرانی، جایگاهی ممتاز یافته‌اند و هزاران نسخه خطی و چاپی از آنها فراهم آمده است. حکیم نظامی گنجوی با پرداخت انواع مضامین تعلیمی و غنایی در قالب تصاویری ناب و خیال‌انگیز در پنج منظومه خود، چراغی فراراه آیندگان در خلق آثار ادبی و هنری نهاده است. تقوی درخصوص تقلید دیگر شاعران از شیوه نظامی گفت: امیرخسرو دهلوی نخستین شاعری بود که به نظیره‌گویی از خمسه نظامی روی آورد و پس از آن شاعرانی چون خواجوی کرمانی، عبدالرحمان جامی، وحشی بافقی و زلالی خوانساری، یک یا چند منظومه سرودند که شعر آنها، متأثر از شیوه نظامی بوده است.

او به اشارات اساطیری، نوآوری در صور خیال، آفرینش مضامین نو، و غریب‌نمایی اشعار نظامی پرداخت و گفت: نخستین نوآوری در سطح صور خیال بروز می‌یابد و دومین آن در سطح روایت‌های داستانی و نمایشی. گستره ادب فارسی بخشی از تشبیهات و استعارات ناب و زیبایی خود را مرهون سروده‌های نظامی است. از آرایه‌های پربسامد مؤثر در پویایی و جذابیت تصاویر شعر نظامی، تشخیص یا شخصیت بخشی به کائنات و عناصر بی جان است و توصیفات نوآورانه شاعر، آن‌گاه که با شخصیت پردازی همراه شده، لطفی دوچندان یافته است. علی تقوی یکی دیگر از وجوه تمایز نظامی از دیگر شاعران را وجود روایت‌های داستانی و نمایشی در منظومه‌های بزمی و رزمی این شاعر دانست و گفت: نظامی در پرداخت این روایت‌ها، هم نمونه‌هایی از این دست متون مکتوب و شفاهی را در نظر داشته و هم با تخیل تیزپرواز و زبان نوآورانه‌اش، توصیفات غنایی خاصی را با انبوه تصاویر و بیان دقایقی بسیار رقم زده است. در این میان مهارت نظامی در شخصیت پردازی کم نظیر است؛ شخصیت‌های اصلی منظومه‌های رزمی و بزمی او در سراسر منظومه شکل می‌گیرند و به تکامل خود نزدیک

همایش «خمسه نگاری؛ بازنمود خمسه نظامی در هنر» با هدف پژوهش و بازجست دقیق و عمیق قابلیت‌های هنری خمسه نظامی و نقش تأثیرگذار و جریان‌ساز آن در حوزه‌های گوناگون هنری و ادبی، از سال گذشته با انتشار فراخوان آغاز به کار کرد که بالغ بر صد مقاله به دبیرخانه همایش ارسال شد و از آن میان ۲۶ مقاله برای چاپ در مجموعه مقالات انتخاب شد. سپس شورای علمی این همایش تصمیم گرفت بعضی از سخنرانی‌های مبتنی بر مقالات ارائه شده را برای استفاده علاقه‌مندان و پژوهشگران روی وب‌گاه این فرهنگستان هنر بارگذاری کند. در ادامه خلاصه تعدادی از این سخنرانی‌ها آورده می‌شود.

شایان ذکر است آیین رونمایی از کتاب خمسه نظامی معروف به خمسه شاه طهماسبی، شنبه، ۳۱ خرداد ۱۳۹۹، در تالار ایران فرهنگستان هنر، با رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی هم‌زمان به صورت برخط برگزار شد.

بسم الله الرحمن الرحيم / هست کلید در گنج حکیم

علی تقوی، عضو هیئت علمی فرهنگستان هنر، سخن خود را با بیت آغازین خمسه حکیم نظامی شروع کرد و گفت: در میان متون فارسی چند متن وجود دارد که به روش‌های مختلف در دیگر متون ادبی و هنری تکثیر شدند. از این جمله می‌توان به طور خاص از شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی نام برد.

می‌شوند. این مهارت ستودنی نظامی بر انواع اسلوب سخن و تصویرسازی‌های ناب و توصیفات دقیق او، مجموعه‌ای از مضامین و عواطف شعری جذاب و خواندنی و پرکشش را برای خوانندگان فراهم آورده و سبب شده است تا متون آفریده او از ساحت تأثیرگذاری در متون ادبی خارج شود. تقوی در پایان سخنان خود به چاپ و نشر نسخه نفیس و منحصر به فرد *خمسه شاه‌طهماسبی* توسط فرهنگستان هنر اشاره کرد و گفت: این نسخه به انواع هنرهای خوش‌نویسی، تشعیر، تذهیب و نگارگری آراسته شده و این درهم‌تنیدگی هنرها با هنر شاعری و سخنوری نظامی، که خود *خمسه‌ای* دیگر از انواع هنر را فرا یاد می‌آورد، اثری پرشکوه و ماندگار و مایه مباهات در میراث فرهنگی و هنری ایران و جهان به ثبت رسانده است.

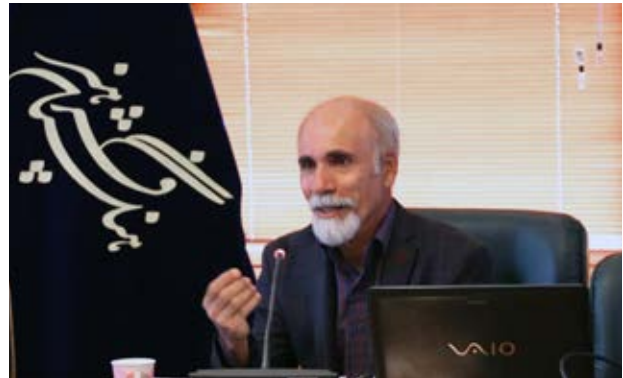
خمسه یکی از اسطوره‌متن‌ها و یکی از آثار غنی ماست

بهمن نامورمطلق، دبیر علمی همایش ملی «*خمسه‌نگاری*؛ بازنمود *خمسه* نظامی در هنر»، نیز مطالبی را در خصوص این رویداد علمی ارائه کرد. او در ابتدای سخن خود از اهمیت برپایی این همایش گفت و مواردی را این چنین مهم و حائز اهمیت خواند: اول اینکه *خمسه* یکی از اسطوره‌متن‌ها و یکی از آثار غنی ماست. اگر *خمسه* را نداشتیم، به طور حتم ادبیات

فارسی ما نقصی بزرگ می‌داشت. همچنین باید دانست که بزرگ‌ترین کتاب هویتی ما هم *شاهنامه* است و بی *شاهنامه*، هویتمان را این‌طور که الان داریم به هیچ وجه نمی‌داشتیم و بسیاری از بخش‌های هویتی ما ناشناخته می‌ماند؛ در این هم هیچ شکی نیست. اما *شاهنامه* برای بیان هویت ایرانی کتابی کامل نیست؛ به این دلیل که فرهنگ ایرانی، مثل فرهنگ‌های دیگر، جنبه‌هایی گوناگون دارد که یکی از آن جنبه‌ها حماسی است. از این جهت *شاهنامه* بی‌بدیل است و قابل‌مقایسه با هیچ اثر دیگری در ایران، و از نظر من در هیچ جای دیگر هم، نیست و کمتر کتابی داریم که به اندازه *شاهنامه* در شکل‌گیری هویت جمعی فرهنگی که تهدید به نابودی می‌شد، مؤثر باشد. در فرهنگ‌های مختلف، کتاب حماسی، باستانی، تاریخی فراوان است، اما هیچ کدام به اندازه *شاهنامه* در احیا و تداوم هویت یک کشور هویت‌ساز و تأثیرگذار نبوده‌اند. یکی از آثاری که *شاهنامه* و متن‌های ایرانی را کامل می‌کند، «*خمسه* نظامی» است که خصوصاً در عرصه تغزل و همین‌طور در عرصه ادبیات تعلیمی و پندآموزی است. آنهایی که درباره *خمسه* کار کرده‌اند و شخصیت نظامی را می‌شناسند، می‌دانند که نظامی جنبه‌های گوناگونی در دوره‌های زندگی اش داشته است. یکی از این جنبه‌ها به صورت بارز، تغزلی است که در آثار خسرو و شیرین و لیلی و مجنون متبلور می‌شود. جنبه دیگرش، جنبه حکمی‌ترو پندآموزتر است که در *مخزن‌الاسرار* دیده می‌شود؛ بنابراین این «*خواهرمتن*» *شاهنامه* فردوسی، یعنی *خمسه*، را می‌توان «*انیمای*» شاهکار فردوسی، یعنی *شاهنامه*، دانست و *شاهنامه* هم «*انیموس*» *خمسه* محسوب می‌شود. این دو خصوصاً با هم خیلی در ارتباط‌اند.

نامورمطلق همچنین افزود: کاری که فرهنگستان هنر، با توجه به مأموریتی که دارد، انجام داده این است که آن بخش هنری *خمسه* را در این همایش برجسته کرده و مورد تحقیق و توجه قرار داده است. باید گفت برای این کار، زیباترین و مهم‌ترین و برجسته‌ترین اثر را مد نظر قرار داده و در عین حال، دیگر آثار مرتبط با *خمسه* را هم نفی نکرده است. دبیر علمی همایش *خمسه* نظامی در جمع‌بندی و انتهای

سخن خود گفت: من باید از همه اعضای شورای علمی این همایش و مسئولان فرهنگستان و نیز سرپرست فرهنگستان هنر که با دغدغه این همایش را پی‌گیری کردند، تشکر کنم. خوشبختانه این کتاب چاپ شد و در اختیار دانش‌پژوهان قرار گرفته است. امیدوارم که راجع به خمسه، بعدها همایش‌ها و نوشته‌ها و پژوهش‌هایی دیگر انجام شود تا ما بیش از پیش با این آثار آشنا شویم.

پیشینه چهره‌نگاری در تاریخ نقاشی ایران

علی اصغر میرزایی مهر مقاله «پیشینه چهره‌نگاری در تاریخ نقاشی ایران با تکیه بر دو منبع خمسه نظامی‌گنجوی و چهارمقاله نظامی‌عروضی» را در این همایش ارائه کرد. او در ابتدای سخنش گفت: تاریخ نقاشی را می‌توان در تاریخ ادبیات ایران یافت. ما باید شاهنامه فردوسی یا خمسه نظامی و یا دیگر منابع پراهمیت و تابناک ایران را از دیدگاه تاریخ نقاشی بررسی کنیم.

میرزایی مهر در خصوص منابع مقاله‌اش توضیحاتی این چنین داد: منابع مهمی در این مقاله مورد تحقیق و استفاده قرار گرفتند که هر دو در یک سده در ایران نوشته شده‌اند. نظامی‌عروضی نویسنده اثرگران بهای چهارمقاله در نیمه نخست سده ششم، جزء مُنشیان درجه یک «غوریان» بوده و در همان سده ششم در آذربایجان ایران، نظامی‌گنجوی، حکیم و شاعر توانمند ایرانی، خمسه را به نگارش درآورده است.

او درباره هدف پژوهش نیز مطالبی را چون تلاش برای چهره‌نگاری از نوشته و سروده این بزرگان اذعان کرد و ادامه داد: باور عمومی در فرهنگ امروز ما این است که ابتدا چهره‌نگاری غربی بوده و از دوران صفوی وارد ایران شده است؛ این خطاست؛ چهره‌نگاری با قصد «شبیه‌سازی» در ایران وجود داشته است. نظامی‌گنجوی در اشعار خود به چهره‌پردازی به قصد شبیه‌سازی اشاره دارد.

سرآغاز خسرو و شیرین و در ابتدای آشنایی، شاپور، همدم خسرو، تصویر خسرو را می‌کشد و در سرزمین ارمن بردرختی می‌آویزد تا شیرین، در راه گلگشت، خسرو را ببیند. آشنایی شیرین با خسرو از تصویر چهره‌نگاری شده خسرو است. وقتی شیرین به مداین برای دیدن خسرو می‌رود، از طریق تصویری که در دست دارد خسرو را شناسایی می‌کند.

میرزایی مهر در ادامه به کتاب چهارمقاله نظامی‌عروضی اشاره کرد و گفت: نظامی‌عروضی نویسنده رئالیست و تاریخ‌نویس سده ششم هجری قمری است که کتاب چهارمقاله را، که از منابع مهم تاریخ اجتماعی سده ششم هجری قمری و اواخر دوره سلجوقی است، به نگارش درآورده است. یکی از این مقاله‌ها نکته‌ای قابل تأمل دارد. سلطان محمود غزنوی نسبت به ابن سینا دیدگاه خوبی نداشت؛ زیرا ابن سینا متهم به شیعه‌گری بود. هنگامی که ابن سینا به گرگان و طبرستان گریخت، سلطان محمود برای جلب ابن سینا به دربار و نابودی او، به ابونصر ازااق نقاش دستور داد که صورت ابن سینا را چهره‌نگاری کند. سلطان محمود چهل چهره از این نقاشی را به شهرهای مختلف فرستاد تا ابن سینا را شناسایی کنند. این نشان‌دهنده این است که در آن روزگار در سرزمین ایران از چهره‌نگاری به قصد «شبیه‌سازی» استفاده می‌شده است.

شاخصه‌ها و نمادهای مذهبی در نسخه خمسه نظامی کتابخانه ملی

مهناز شایسته‌فر، عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس، سخنران بعدی این همایش بود که مقاله خود را با عنوان «شاخصه‌ها و نمادهای مذهبی در نسخه خمسه نظامی کتابخانه ملی» به علاقه‌مندان تقدیم کرد.

شایسته‌فر با توضیح در باب نگارگری مکتب شیراز صفوی با نمایش تصاویری از نگاره‌های نسخه خمسه نظامی با موضوع معراج پیامبر اکرم (ص)، به توضیح مُفَصَّل در باب هر نگاره پرداخت و گفت: معراج پیامبر (ص) یکی از مضامینی است که در هنر نگارگری اسلامی بسیار به آن پرداخته شده است. رنگ پیش‌زمینه همه تصاویر از معراج پیامبر، آبی فیروزه‌ای است که اشاره به احادیث مربوط به معراج پیامبر (ص) و سفرایشان به همراه جبرئیل به آسمان‌های هفت‌گانه دارد. بهشت در این احادیث و آیات، در آسمان‌ها تصور شده و محل سکونت فرشتگان در آسمان است. عنصر اصلی پیامبر اکرم (ص) است. فرشتگان و بُراق هم از دیگر عناصر این تصاویرند.

این مدرس دانشگاه در خصوص وجوه مشترک بین این نگاره‌ها توضیح داد: «ابراهیم پیچان گسترده که نشان از فضایی آسمانی و ملکوتی دارند؛ «پیکره‌های بالدار فرشته‌گونه با

و شاخصه‌های مذهبی در نسخه خطی خمسه نظامی نشان‌دهنده این است که ارتباطات بصری فشرده‌ای به صورت قانون عنصر متصل، سرنوشت مشترک، تقارن و شباهت و تداوم بین عناصر نوشتاری و تزئینی قابل مشاهده است؛ لذا با بررسی مفاهیم و شاخصه‌ها و نمادهای مذهبی و دینی یازده نگاره از خمسه نظامی چنین برداشت می‌شود که این نگاره‌ها متشکل از نمادهایی بر اساس مفاهیم مذهبی روایات و احادیث دینی موجودند و بیشتر این نگاره‌ها نمادهای هندسی و طبیعی دارند. انواع نقوش اسلامی، از هندسی گرفته تا نمادهای انسانی و طبیعی، با عقاید و باورها و آیین و اسطوره‌های ایرانی اسلامی در این نگاره‌ها به اوج خود می‌رسند که از طرفی دیگر، پرداختن بیشتر به این نمادها خود گواهی برای تحول نگارگری ایرانی به شمار می‌آید.

ویران‌نگاری در خمسه شاه‌طهماسب و بررسی نقاشی تعلیمی

مقاله بعدی این همایش «ویران‌نگاری در خمسه شاه‌طهماسب و بررسی نقاشی تعلیمی» تألیف بهمن نامورمطلق، عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، و مرضیه نامورمطلق بود. بهمن نامورمطلق سخنش را با این مقدمه آغاز کرد: پژوهش من و همکارم در ارتباط با ویرانه‌نگاری در خمسه شاه‌طهماسب است. ویرانه‌نگاری یکی از آثار خمسه است که به همان اندازه معراج‌نگاری اهمیت دارد. در نگارگری به طور کلی فضا مثبت و ایجابی، و یا فضای حماسی نبرد خیر و شر است. فضا همین طور می‌تواند تغزلی و یا حکمی باشد؛ اما ویران‌نگاره بسیار کم داریم و این امر همیشه باعث شده تا عده‌ای فکر کنند که فضای نگارگری فضای مثالی و بهشتی است. به نظر من این نگاه اشتباه است.

این پژوهشگر با اشاره به مفهوم آرمان‌شهر و ویران‌شهر این‌گونه ادامه داد: ما در حوزه تفکر از ایام بسیار گذشته یک «آرمان‌شهر» و یک «ویران‌شهر» داشته‌ایم. آرمان‌شهر، «اوتوپیا» یا «اوتوپیا» را هم کتاب‌های مذهبی تشریح کرده‌اند هم فلاسفه. به همین خاطر است که گاهی هم با عنوان «مدینه فاضله» مطرح می‌شود. در به تصویر کشیدن مدینه فاضله، که افلاطون و بعدها فارابی و خیلی‌های دیگر آن را مطرح کردند، سعی بر این بوده که مردم را تشویق کنند تا به سمت وسوی آن حرکت کنند. اما گاهی هم ما به جای «اوتوپیا»، «دستوپیا» داریم یا به جای «اوتوپیا»، «دستوپیا» که درست برعکس آن است.

دبیر علمی همایش خمسه با اشاره به یکی از نگارگری‌های موجود در خمسه شاه‌طهماسب افزود: در اینجا ما با تصویری مواجهیم که اوتوپیا نیست و می‌توان از آن به عنوان ویران‌شهر یاد کنیم. درباره این تصویر می‌توانیم دو خوانش داشته باشیم. یک خوانش می‌تواند نوشتار محور باشد و خوانش دیگر تصویر محور. در گذشته خوانش‌ها اصولاً خوانش‌هایی بوده که از ادبیات وارد نگارگری می‌شده است. به این خاطر که

چهره و خصوصیات انسانی؛ «بُراق با شمایل انسانی و بدنی به مانند اسب»؛ «تشنه نور به دور پیکر پیامبر»؛ «قرار گرفتن تصاویر در قاب‌های مستطیلی افقی» و «تصویر حضرت رسول سوار بر بُراق»؛ «فرشتگان و بناها و مخلوقات غریب»؛ و «اندک فضایی که بیشتر به قصد تزئین کار شده»، از نمونه‌ها و عناصر مشترک در نگاره‌های معراج پیامبر به این شرح است. در بررسی نگاره‌های خمسه نظامی با تبعیت از عناصر تجسمی قراردادی و نمادین، موضوعیت نگاره بازنمایانده شده است و بهره‌مندی از عناصر دینی و مذهبی شناخته شده ایرانی اسلامی که جنبه‌ای نمادپردازانه دارند، در کنار استفاده از عناصر بصری و مفهومی به صورت نمادین، در جهت تکمیل هنر نگارگری در این نسخه خطی مشاهده می‌شود.

او افزود: با بررسی کلی نگاره‌های دینی خمسه نظامی، به رغم تنوع نمادهای به کار رفته و مفاهیم دینی، چنین برداشت می‌شود که بیشتر نگاره‌ها ویژگی‌های بصری مشترکی از قبیل زاویه دید، پایه هندسی و تقارن فضایی در جانمایی و ترکیب بندی عناصر، واقعی‌گرایی در ترسیم عناصر مصنوع، نوع تزئینات، رنگ بندی، بافت و فضا سازی دارند. در ترسیم نگاره‌ها، بیرون زدگی از کادر به ندرت دیده می‌شود و نگارگر به کادر تصویر وفادار است. نگارگر در بعضی از نگاره‌ها کادر تصویر را شکسته و شکل کادر را از پایه هندسی خارج کرده است.

شایسته‌فر در انتهای سخنان خود این‌طور نتیجه گرفت: تکنیک‌های بصری و زیبایی‌شناختی کاربرد نمادها

1. Utopia
2. Dystopia

می شود نماد، و اصلاً به نماد تبدیل می شود. درخت و لک لک و... نشانه هایی اند که در اینجا به واسطه فرهنگ به نماد تبدیل شده اند.

او چند گونه حیوان نمادین در این نگاره و به فراخور آن سه عالم بالا و وسطی و سفلی را شرح داد و افزود: این یک بیان نقاشانه است و نه تنها مصورکردن شعر، بلکه هنرمند حرف های دیگری هم می زند و پیام هایی دیگر را هم می رساند. کتیبه ها باعث می شوند که نقاشی دوظامه شود؛ نظام نشانه های تصویری و نظام نوشتاری.

دبیر علمی همایش پیرو توضیحاتش در باب پژوهش صورت گرفته، از چند لایه بودن این نگاره نیز سخن گفت و افزود: این تصویری چند لایه است. در یک لایه آن تصویر وجود دارد و در یک لایه آن شعر. یک لایه تاریخی در این نگاره وجود دارد و از طرفی کتیبه ای که در آن به تصویر درآمده است، بر پیرامتنی بودن این حکایت تأکید می ورزد.

«میرمصور»، نگارگر این نسخه، برای ادبیات تعلیمی، به جای آرمان شهر، ویران شهر را انتخاب می کند و یکی از عللی که در اینجا به جای تصویر ایجابی و مثبت و آرمان شهر، برعکس آن به تصویر کشیده شده است، این است که هرگاه هنرمند متفکر احساس کند که برای اصلاح جامعه آمیدی نیست، به طرف ویران شهر می رود و این گونه عاقبت کار را هشدار می دهد.

این پژوهشگر در انتها سخنانش را این گونه جمع بندی کرد: هر بار که ویران شهر برای ادای مطلب انتخاب می شود، یک بار دیگر مصداق پیدا می کند و معنا گذاری می شود. این قاعده ای است که زمان نمی شناسد. امیدوارم که بخشی از این آثار و نگاره ها و نقاشی های بسیار عمیق و چند لایه و چند معنایی که در خمسه وجود دارد و بسیاری از آنها ناشناخته مانده است، رمزگشایی شوند.

خمسه نگاری در آثار علی محمد اصفهانی

مهدی مکی نژاد، عضو هیئت علمی فرهنگستان هنر، با مقاله خود تحت عنوان «خمسه نگاری در آثار علی محمد اصفهانی» سخنران بعدی این همایش بود. او با توضیح این مسئله که از استاد علی محمد اصفهانی اطلاعاتی مختصر در دسترس

نگارگری در دل یک اثر قرار داشته است. شعر خوانده می شد و سپس نگاره های موجود، به آن شعر تصویرسازی می شده است و سعی بر این بود تا اشعار را مصورسازی کنند. اما امروزه نگاه ما این گونه نیست.

او ادامه داد: با توجه به اینکه توجه اصلی ما انسان ها همیشه به سمت انسان است، با این رویکرد تصویرها را می بینیم که آیا کنشگر انسانی وجود دارد، شخصیت انسانی وجود دارد یا نه، و اگر هست در چه جایگاهی قرار دارد.

انسان در بعضی از جاها نقش مرکزی دارد و در بعضی از جاها این نقش را کم رنگ تر دارد. مثل نبرد دو حیوان با هم و احتمالاً انسانی که در آن تصویر وجود دارد. اما در اینجا و در این تصویر، وقتی توجه می کنیم، می بینیم که انسان ها نقش مرکزی به خودشان گرفته اند. ضمن اینکه ما به طور سنتی مرکزگراییم.

نامور مطلق همچنان به جایگاه «طبیعت» و «فرهنگ» در نگاره اشاره کرد و افزود: در اینجا فرهنگ به واسطه معماری بیان می شود و طبیعت هم به واسطه درخت ها و رودخانه و حیوانات. خود طبیعت نیز به طبیعت حیوانی و طبیعت گیاهی (یا طبیعت غیر حیوانی) تقسیم می شود.

این اسطوره شناس خاطر نشان کرد: نشانه به اضافه فرهنگ

تخصصی ماهر بوده است و هم نقاش بوده و هم اینکه به معماری تسلط داشته است. این موارد باعث شد تا وی در صدر کاشی‌سازان دوره قاجار قرار بگیرد. او با توضیحاتی درباره آثاری از استاد علی محمد که برای ایجاد نقششان از خمسه نظامی وام گرفته است، بعضی از خصوصیات این آثار را به عنوان جمع‌بندی این چنین مطرح کرد: از جمله این خصوصیات می‌توان به طراحی‌های لحاظ‌شده در آثار علی محمد که موضوعات مختلفی چون چشم‌اندازهای طبیعت و معماری را در بردارد؛ دامنه گسترده فعالیت هنری ایشان؛ تسلط به موضوعات داستان‌های کهن فارسی همانند خمسه نظامی؛ خلاقیت در رنگ‌گذاری؛ پرسپکتیو در آثار علی محمد؛ و تسلط بر حاشیه‌نگاری مربوط به جو و فضای دوران زندگی وی؛ اشاره کرد.

مؤلفه‌های اندیشه سیالی ایران شهری در نگاره‌های خمسه

مهدی کشاورزافشار، استادیار گروه پژوهش هنر دانشگاه تربیت مدرس، مقاله «مؤلفه‌های اندیشه سیالی ایران شهری در نگاره‌های خمسه» را در این همایش ملی ارائه کرد. کشاورزافشار درباره توجه هنر نگارگری به ادبیات فارسی سیاست‌نامه‌ای گفت: از قرن هفتم هجری قمری به بعد، در نگارگری به متون خاصی از ادب فارسی به‌ویژه شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی توجهی مداوم شده است. این دو متن در زمره متونی از یک جریان مهم اندیشه سیاسی در دوره میانه اسلامی ایران قرار می‌گیرند که آن را با عنوان عمومی جریان «سیاست‌نامه‌نویسی» می‌شناسند. محتوای اصلی این آثار ترکیبی از اندیشه سیاسی ایران شهری و تاریخ پادشاهی ایران باستان و حکایاتی از زندگی و حکومت این پادشاهان برحول مفهوم مرکزی شاه آرمانی ایرانی و صفات اوست. او در باب تاریخچه مؤلفه‌های اندیشه ایران شهری در نگاره‌های ایرانی گفت: در فاصله زمانی بین قرون سوم تا ششم هجری قمری به تدریج دو جریان مهم پایه‌پای یکدیگر در سپهر سیاسی و فرهنگی ایران پدیدار شدند. حاصل امتزاج این دو جریان، خلق شدن متون مختلف تاریخی، سیاسی و ادبی به

وجود دارد، یکی از دلایل موفقیت استاد علی محمد را استفاده از تکنیک نقاشی زیرلعاب دانست و افزود: علی محمد از این تکنیک استفاده کرد چون امکان نقاشی به او می‌داد. ما آثار امضا شده‌ای از استاد علی محمد داریم که بهترین کارهای او هم محسوب می‌شوند. در گذشته، برخلاف بوم کاغذی و بوم پارچه‌ای، رسم نبوده که هنرمندان روی آثار کاشی‌کاری خودشان امضا کنند و از این نظر، استاد علی محمد با شکستن این قاعده یک پدیده است. این پژوهشگر به توضیح آثار استاد علی محمد پرداخت و ادامه داد: ما به سه طریق می‌توانیم آثار ایشان را شناسایی کنیم؛ آثار امضادار؛ آثار سفارشی بی‌امضا؛ و آثاری که منتسب به اوست. مکی‌نژاد در ادامه تفاوت میان استاد علی محمد و دیگر هنرمندان را حائز اهمیت دانست و گفت: آثار علی محمد به جهت سبک‌شناسی با آثار دیگر کاشی‌کارها تفاوت دارد؛ چراکه او، هم هنرمندی کاشی‌ساز بوده که به جهت فنی و

از آن؛ ۳. ارائه رهنمود به پادشاه برای اصلاح امور سیاسی جامعه و رفتار سیاسی خود، اندرزدی سیاسی به او براساس تجربه گذشتگان به ویژه رسم ملکدان عجم در ملک داری و تعلیم آداب و رسوم ملک داری و سلطنت براساس سنت های پادشاهی ایران باستان به عنوان هدف و ۴. استفاده از شیوه اندرزدی نامه نویسی ایرانی یعنی گنجاندن نکات سیاسی، اندرزها، نقدها و توصیه های سیاسی در دل داستان، حکایت، تاریخ و اخبار به ویژه حکایاتی از پادشاهان ایران باستان. عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس خمسه را یکی از متون مهم در هنر نگارگری ایرانی عنوان کرد و در پایان سخنرانی خود گفت: نگارگران با تصویرکردن داستان هایی خاص در گونه اندرزدی انتقادی، گاه در کنار فراهم کردن لوازم لذت جویی پادشاه، او را از لحاظ سیاسی هدایت می کردند و با طرح مسائل سیاسی و مؤلفه های اندیشه سیاسی ایران شهری در دل نگاره ها، به یادآوری و آموزش سنت و رسم ملکدان عجم در سیاست و ملک داری و جلب نظر سلطان وقت به میانه رفتن در رفتار سیاسی می پرداختند. براین اساس، هدف از این نوع نگاره ها اندرزدی به سلطان برای نزدیک کردن شیوه حکومت او به شیوه های ملک داری شاه آرمانی بود. نگارگری هنری صرفاً درباری و در خدمت شاه و ارضاکنده ذوق و امیال سلطان نبوده است، بلکه در مواردی در پی تعلیم و آموزش و اندرز به سلطان بوده است.

نسخه های خطی خمسه نظامی در کتابخانه آستان قدس رضوی
 مهدی صحراگرد، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، سخنران بعدی بود که با مقاله «نسخه های خطی خمسه نظامی در کتابخانه آستان قدس رضوی» در جمع پژوهشگران حضور یافت. او در ابتدای سخنانش به منابع مورد نیاز برای بررسی در حوزه تاریخ و هنر پرداخت و گفت: این مقاله نگاهی است به نسخه های محفوظ در کتابخانه آستان قدس، با موضوع خمسه نظامی و انتخاب تعدادی از آنها با عنوان نمونه های شاخصی که سخنی درباره تاریخ هنر دارند. در این مجموعه حدود ۱۳۰ نسخه از خمسه نظامی وجود دارد که ۳۸ نسخه متن کامل خمسه و بقیه یکی از منظومه های خمسه است. ما به استناد این نسخه ها می توانیم راجع به چگونگی شکل گیری نستعلیق

زبان فارسی و برپایه منابع فکری ایران باستان با محتوای تاریخ پادشاهی و شیوه حکمرانی ایران باستان بود. این نوع اندیشه سیاسی، که جریان «سیاست نامه نویسی» یا «اندرزدی نامه نویسی» نامیده می شود، پایه های نظری حکومت پادشاهی را در برابر حکومت خلیفگان برمی ساخت.

او مبنای نظری جریان سیاست نامه نویسی و اندیشه سیاسی ایران شهری را شرح داد و همچنین شیوه اصلی اندرزدی نامه نویسی را «بیان حکمت از طریق حکایت» دانست و گفت: خمسه نظامی یکی از متن های اندرزدی نامه ای مهم بر مبنای اندیشه ایران شهری به شمار می آید. نظامی در مثنوی های پنج گانه خود، مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، و به ویژه اسکندرنامه و هفت پیکر، در خلال افسانه ها و داستان هایش از زندگی شاهان تاریخی ایران باستان، همچون خسرو پرویز و بهرام گور، مهم ترین مؤلفه های اندیشه سیاسی ایران شهری، به ویژه مفهوم شاه آرمانی و عدالت در شیوه اداره جامعه و رابطه پادشاه و رعیت، را مطرح می کند و به اندرزدی سیاسی بر اساس این مؤلفه ها و نشان دادن راه و رسم فرمانروایی می پردازد.

افشار در ادامه ویژگی های اصلی متون سیاست نامه ای را این گونه برشمرد: ۱. توجه به اندیشه سیاسی ایران شهری به عنوان بنیان نظری؛ ۲. توجه به اوضاع سیاسی روز و انتقاد

نگاهی به نسخه‌های مصور چاپ سنگی خمسه نظامی

علی بوذری، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر، نیز در این همایش مقاله خود را تحت عنوان «نگاهی به نسخه‌های مصور چاپ سنگی خمسه نظامی» ارائه داد. او پیش از بحث درباره مقاله خود به شرح کوتاهی از تاریخچه چاپ سنگی و تصویرگری کتاب‌ها در ایران پرداخت و از شیوه چاپ سربی یا حرفی و همچنین کتب مصوری که با این نوع چاپ منتشر شدند، سخن به میان آورد. این پژوهشگر به نمونه‌های منحصر به فردی از کتاب‌های مصور در ایران همچون طوفان البکاء و نیز قرآنی اشاره کرد که به شیوه چاپ سربی و در سال ۱۲۶۵ق منتشر شده است. او این کتب را از نقاط اوج تاریخ چاپ در ایران دانست و تاریخچه چاپ و تصویرگری خمسه نظامی در ایران و خارج از ایران را این‌گونه شرح داد: پیش از اینکه خمسه در ایران منتشر شود، ناشران هندی آن را منتشر کردند. نخستین چاپ کامل از خمسه نظامی در سال ۱۲۵۰ق و در هند انتشار یافته است. بیشتر نسخه‌هایی از خمسه که در هند منتشر شده‌اند، فاقد تصویرند و خمسه پس از آنکه روند چاپ آن به ایران می‌آید، به صورت مصور چاپ می‌شود.

او پس از بررسی ویژگی‌های منحصر به فرد خمسه ۱۲۶۴ق، شیوه صفحه‌آرایی و اهمیت چلیپانویسی، به ویژگی‌های مشترک سه نسخه مهم کتاب‌های چاپ سنگی یعنی همین نسخه «خمسه نظامی ۱۲۶۴ق»، «کلیات سعدی ۱۲۶۷ق» و «دیوان حافظ ۱۲۶۹ق» پرداخت و نکته مهم دیگری از این خمسه را در تفاوت میان تصاویرش در بخش مخزن الاسرار عنوان کرد. او تفاوت چاپ در این بخش را پدیده خاصی در کتاب‌های چاپ سنگی دانست؛ چراکه سنگ‌ها و فرم‌هایی که برای چاپ وجود داشتند، به دلیل چاپ بسیار و یا به دلیل شکستگی از کار می‌افتادند؛ پس یا سنگ‌ها را می‌ساییدند و برای چاپ کردن بخش‌های بعدی کتاب آماده می‌کردند و یا به هر دلیلی که تصمیم می‌گرفتند تا تیراژ بیشتری داشته باشند و مجدداً این بخش را کتابت و مصور کنند، به ناچار سنگ‌های از دست‌رفته را جانشین می‌کردند.

بوذری به اهمیت بررسی نسخه‌های چاپ سنگی خمسه نظامی پرداخت و تأثیرپذیری تصویرگران از کار یکدیگر را طبیعی عنوان کرد و ادامه داد: نسخه‌های متفاوتی که از خمسه داریم، از همدیگر تأثیر گرفته‌اند. معمولاً نسخه‌های

صحبت کنیم. تذهیب یکی از این نسخه‌ها نیز ویژگی‌های دارد که خاص شیراز در اواخر سده هشتم هجری قمری است. در این باره که این نسخه درباری است یا نه، نمی‌توان اظهار نظر کرد؛ زیرا تذهیبش آن چنان کیفیت درخوری ندارد. اما از لحاظ ویژگی‌های خط، بسیار قابل توجه است و می‌توان آن را به عنوان نمونه‌ای از نستعلیق اولیه مورد توجه قرار داد.

صحراگرد درباره نمونه‌های کمندکشی، کیفیت هنری، تذهیب و سرلوح ساختارهای ساده و هندسی سبک هرات، ترکیب بندی‌های متقارن، مقدمه شکل‌گیری شکسته نستعلیق در این نسخه‌ها، توضیحات مفصلی داد و گفت: با نظر به نسخه‌هایی که مد نظر بود، می‌توانیم سیر تحول خط نستعلیق را پی بگیریم و در بعضی از این نسخه‌ها که از نیمه دوم سده هشتم تا سده یازدهم هجری قمری به دست آمده است، سیر تحول نگارگری را ببینیم؛ از سبک هرات تا سبک شیراز و نگارگری مکتب اصفهان و همین‌طور نمونه‌هایی از حمایت حامیان با قدرت مالی متفاوت. همین‌طور از دل این آثار نام چند کاتب و نگارگر را استخراج کردیم؛ مثل «احمد بن محمد نظام» که شیرازی بوده و «علی بیگ» که یکی از آثارش را توانستیم بشناسیم و «ابن میرک یزدی» که یک خطاط گمنام سده یازدهم هجری قمری بوده است.

اولیه الگویی می‌شدند برای تصویرسازی نسخه‌های بعدی. هر کدام از نسخه‌های مختلف چاپ سنگی مصور خمسه نظامی، ویژگی‌های منحصر به فردی دارند که می‌توانند مورد بررسی و کار پژوهشی مستقل قرار بگیرند. مقایسه بین این تصاویر حتی می‌تواند بسیار کمک کند تا ما بتوانیم روند تصویرگری کتاب‌های چاپ سنگی در ایران را بررسی کنیم؛ زیرا هر کدام از اینها می‌توانند نماینده سبک دوره خود باشند. در عین حال که بر پایه یک متن کار شدند و شباهت‌هایی به همدیگر دارند، تفاوت‌های آنها می‌تواند نشان‌دهنده سبکی باشد که در آن دوره خاص در تصویرگری کتاب‌های چاپ سنگی وجود داشته است.

شرحی بر نقاشی خسرو و شیرین در بشقاب زرین فام

مجید بهدانی، دکترای هنرهای اسلامی دانشگاه تربیت مدرس، با ارائه مقاله «شرحی بر نقاشی خسرو و شیرین در بشقاب زرین فام» در این همایش حضور یافت. او سخنان خود را این‌گونه آغاز کرد: یکی از دوره‌های درخشان تاریخ سفالگری ایران، عصر سلجوقی است. در این دوره علاوه بر تنوع و تکنیک سفالینه‌ها، نقوش تصویر شده بر آنها نیز قابل تحسین و از اهمیت خاصی برخوردار است. نقوش بعضی از این سفالینه‌ها همچون کتب مصور عمل کرده و حاوی مضامین و محتوایی است که ریشه در اندیشه‌ها، باورها و جریان رایج ادبی آن دوره دارد؛ به‌گونه‌ای که با بررسی نقاشی‌های سفالینه عصر سلجوقی به راحتی می‌توان به تاریخ ادبیات و شناخت شاعران پی برد و با تکامل و تحول جریان شعری آن عصر آشنا شد.

او در خصوص اهمّ موضوعات سفالینه‌های سلجوقی گفت: موضوعاتی برگرفته از داستان‌های شاهنامه و بعدها داستان‌های خمسه نظامی بارها به روایت‌های مختلف بر سفالینه‌های عصر سلجوقی تصویر شده است. به همین دلیل این دوره را می‌توان دوره پیشرفت نقوش انسانی در قالب صحنه‌های عاشقانه و روایی و شکار دانست. داستان‌هایی همچون بهرام گور و آزاده، بیژن و منیژه، و نیز خسرو و شیرین از موضوعات مهمی است که بارها و بارها بر سفالینه‌های این دوره نقش بسته است و ضمناً نشان از علاقه مردمان آن دوره به

داستان‌های عاشقانه دارد.

او پس از اتمام نمایش تصاویر خمسه در سفالینه‌ها بیان کرد: نتایج نشان می‌دهد که الگوهای بصری بشقاب زرین فام با گفتمان رایج ادبی عصر سلجوقی و نیز مضامین صحنه‌پردازی مثنوی خسرو و شیرین هماهنگ و همسواست. ابوزید به جزئیات داستان پایبند بوده و البته تخیل شاعرانه خویش را که لازمه هنرمند شاعر است، نیز دخیل کرده است؛ از این رو جزئیاتی همچون خسرو با چشمانی بسته، شیرین در چشمه‌سار، حضور ماهی‌ها، و نیز اسب و کنیزکان، همه به نوعی با داستان عاشقانه ارتباطی مستقیم دارند.

روایت دلدادگی در قالی ایرانی

تورج ژوله، محقق و مدرس فرش دستباف ایران، نیز با مقاله «روایت دلدادگی در قالی ایرانی» در جمع سخنرانان حضور یافت. ژوله پیش از ورود به میحث مقاله خود توضیحاتی درباره فرش و قالی داد و گفت: ما وامدار بافته‌هایی هستیم

منظومه نظامی، موضوع عشق و دلدادگی، به خصوص داستان لیلی و مجنون، بیشترین تعداد توجه بافندگان را به نام خود ثبت کرده است.

نمادشناسی نجومی نگاره‌های هفت‌گنبد بهرام

جلیل جوکار، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان، نیز مقاله خود را با عنوان «نمادشناسی نجومی نگاره‌های هفت‌گنبد بهرام اثر شیخ‌زاده» در همایش خنسه‌نگاری ارائه داد. جوکار هدف از تحقیق خود را واکاوی باورهای نجومی کهن، مستتر در حکایت هفت‌گنبد بهرام اثر «شیخ‌زاده» هنرمند قرن دهم، عنوان کرد و با توضیحاتی درباره شخصیت شیخ‌زاده، هنرمند این نگاره‌ها، گفت: ما در این پژوهش برای اینکه از هرگونه خطا و اغلاطی که مستنسخین در طول تاریخ در نسخه‌ها به جای گذاشته‌اند دوری کنیم و متنی پیراسته را مبنای قرار داده باشیم، از نسخه پیراسته و آراسته پژوهشگر و نظامی پژوه بزرگ، مرحوم بهروز ثروتیان، استفاده کردیم و از سوی دیگر لازم شد تا متونی را به عنوان پایه و مبنای نجوم کهن استفاده کنیم؛ متونی که از لحاظ تاریخی بر زمان حیات حکیم نظامی متقدم باشند. همچنین از بعضی از متون مرتبط استفاده کردیم که به پس از حیات نظامی مربوط می‌شود. از آنجایی که آرای بزرگان نجوم هم در طول تاریخ با هم متفاوت بوده است، این متون نیز با هم مقایسه شدند تا ما صحیح‌ترین را انتخاب بکنیم و بتوانیم در آرای نجومی هم دچار کمترین خطا بشویم. از جمله این متون پنج متن شاخص انتخاب شد که نسخه‌های نجومی در باب «نجوم احکامی» هستند. او حکایت بهرام و هفت‌گنبد را در کاخ «خورنق» مرور کرد و گفت: این حکایت پیوستاری است از تقویم و نجوم؛ همچنین درهم آمیخته‌ای است از تغزل که مباحث تعلیمی در باب ادبیات تعلیمی و اخلاق را مبنای قرار داده است. ما در متن مقاله بسیاری از نکات «متون نجومی» را با هم مقابله و مقایسه کردیم و نهایتاً با متن خود خنسه و نگاره‌های شیخ‌زاده مورد قیاس قرار دادیم. در این مقاله در پی پاسخ به این پرسش‌ها بودیم که «جایگاه نمادین عدد هفت در حکایت منظومه هفت‌پیکر چیست؟»، «چگونه ارتباطات نمادین هفت‌گنبد با افلاک و کواکب سبعة در علم نجوم قدیم تبیین می‌شده است؟»، «با توجه به متون کهن نجومی،

که مردمی‌ترین و عام‌ترین و توده‌ترین هنر ایران‌اند و متعلق به طبقاتی‌اند که تصور و افکارشان عامیانه است.

ژوله روش تحقیقش را تحلیلی و توصیفی معرفی کرد و مستندات و مدارک پژوهش خود را قالی‌هایی عنوان کرد که عمدتاً از چشم پژوهشگران و جامعه دانشگاهی و علمی به دور است. او در ادامه گفت: من تلاش کردم تا با نمایش این فرش‌ها چهره‌ای جدیدی از انعکاس ادبیات، به خصوص موضوع دلدادگی و عاشقی از جنس داستان «وامق و عذرا»، روی فرش‌ها به نمایش بگذارم.

او گفت: سه دلیل برای چرایی اینکه موضوع دلدادگی در فرش تبلور پیدا کرده است، وجود دارد؛ دلیل اول این است که به طور کل موضوع عشق و دلدادگی در خیلی از مناطق بومی و محلی ما با بعضی از ماجراهای واقعی عجین شده بوده و چنین داستان‌هایی واقعیات بعضی از مناطق ما بوده و در طول سال‌ها به قصه و روایت و حکایت تبدیل شده، ولی در اصل واقعی بوده و وجود داشته است؛ دومین دلیل، سنت‌هایی است که در بین بعضی از مناطق وجود داشته است؛ دلیل سوم، این است که بافنده‌ها، اعم از مرد یا زن، اصولاً این موضوع عشق و دلدادگی را دوست داشتند و مورد توجهشان بوده است. عشق و دلدادگی، بی‌توجه به مضامین ادبی و سنت‌ها، جزء موضوعاتی بوده که بین بافندگان عشایر و روستاییان، به صورت ذهنی بافی روی تکه‌فرشی کوچک، دست‌به‌دست می‌گشته است؛ حتی اگر واقعیت هم نمی‌داشت.

او در ادامه به توضیح معنای قالی تصویری پرداخت و گفت: مضمون تصویری قالی باید تعریف شود، وگرنه ما هیچ‌گره‌بافته و گلیمی نداریم که در قالب پیکرک‌های حیوانی و انسانی و گیاهی، تصویر نداشته باشد. در ادبیات فرش و قوانین بافنده‌ها طبقه‌بندی طرح‌ها و نام‌گذاری فرش‌های ایرانی بر مبنای چیزی است که در زمینه فرش اتفاق می‌افتد نه در حاشیه‌ها؛ پس وقتی می‌گوییم موضوع تصویر فرش دلدادگی است، روایت یا موضوع و داستانی را در زمینه فرش حکایت و توصیف می‌کنیم. فرشی تصویری است که زمینه اصلی اش روایت یک موضوع و داستان است.

این مؤلف با نگاه به مفاهیمی چون دلدادگی و عشق در دوره صفویه و مینیاتورهایی که در چند دهه اخیر در فرش بافی رواج پیدا کرده، به توضیح بخشی از مضمون لیلی و مجنون، خسرو شیرین، و داستان عشق یوسف و زلیخا که روی یک پارچه زربفت صفوی کار شده است پرداخت و اهمیت آن را این‌گونه شرح داد: این اثر از معدود فرش‌هایی است که سه داستان مختلف را در کنار هم در سه قاب مختلف، اما به صورت واگره، تکرار کرده است.

تورج ژوله در ادامه به تلفیق داستان لیلی و مجنون با داستان‌های دیگر اشاره کرد و سخنان خود را با این جمع‌بندی به پایان رساند: بافندگان مناطق مختلف ایران در طی چهارصد و اندی سال گذشته، از دوره صفویه تا به امروز، به خنسه نظامی بیشتر از هر اثر دیگری تمایل نشان داده‌اند و از بین داستان‌های مختلف و موضوعات موجود در این پنج

گونه‌شناسی تشعیرهای خمسه نظامی طهماسبی

مهدی محمدزاده، عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، نیز عنوان مقاله‌اش را «گونه‌شناسی تشعیرهای خمسه نظامی طهماسبی» معرفی کرد. او در ابتدا با اشاره به اینکه اغلب پژوهشگران و مؤلفان هنر تشعیر را به دو دسته کلی «جانوری» و «گیاهی» تقسیم می‌کنند، به تفاوت تشعیرهای نسخه خمسه نظامی پرداخت و گفت: در تشعیرهای خمسه مواردی مشاهده می‌شود که در تقسیم‌بندی جای نمی‌گیرند و هر کدام از آنها به واسطه عناصری چون حس و حال و فضا و بیان متفاوتی که القا می‌کنند اهمیت می‌یابند؛ پرداختن به آنها می‌تواند شاخه‌های وسیع متنوعی را در اختیار هنرمندان این رشته ظریف قرار دهد.

او افزود: تشعیرهای خمسه نظامی شاه طهماسبی گونه‌های متنوعی را در بر گرفته که اغلب آنها به خاطر اهمیت نسخه توسط تشعیرکاران بنام «تاریخ هنر تشعیر» صورت گرفته است. با تأمل در این مجموعه نفیس می‌توان ردپای قلم تشعیرکاران گوناگونی را مشاهده کرد. طراحی و اجرا به شیوه‌های مختلف، و تنوع گونه‌ها در این تشعیرها، همگی ناشی از بازه زمانی طولانی در تکمیل آنهاست؛ بنابراین بی‌شک هنرمندان مختلفی با اندیشه‌های متفاوت، ناشی از شرایط فرهنگی و هنری و سیاسی و اجتماعی زمانی خود، در این مجموعه دست برده‌اند. همین موضوع از عوامل بسیار مهمی است که در خلق گونه‌های متعدد تشعیر در این مجموعه نقشی بسزا داشته است. جدا از این، از تأثیرات متن ادبی و آثار نگارگری این نسخه نیز که از پیش متن‌های مهم این تشعیرها به شمار می‌روند، نباید غافل شد.

محمدزاده با اشاره به ویژگی‌های منحصر به فرد تشعیرهای خمسه نظامی افزود: شاخصه‌های اصلی این مجموعه تشعیرها را که به طور کلی می‌توان در هفت گونه «تشعیر مناظر طبیعی»، «تشعیر مناظر طبیعی با انواع جانوران»، «تشعیر با نقش واق»، «تشعیر گیاهی انتزاعی (ختایی و اسلیمی ختایی)»، «تشعیر با نقش ترنج‌ها و انواع قاب‌بندها»؛ «تشعیر با نقش ابرو پرنده» جای داد.

این پژوهشگر پس از ذکر شاخصه‌های اصلی این مجموعه تشعیرها و اشاره به موارد مهمی چون انواع جانوران خیالی، صحنه‌هایی خارق‌العاده از جانوران، نقش ابرو پرنده، نقش واق، و نیز صحنه‌های تأثیرگذاری چون سواربهرم بودن جانوران، پرتاب سنگ، صحنه گرفت و گیر و شکار، شکل و شمایل جانوران خیالی، نقوش ختایی چهره‌نما، این‌گونه از بحثش نتیجه گرفت: نمونه‌های تشعیر خمسه نظامی، سرآمد هنر تشعیر در طول تاریخ این هنر است که می‌تواند دامنه وسیعی در جهت ایده‌یابی تشعیرکاران باز کند. این می‌تواند یکی از منابع بسیار مهم و مؤثر برای پژوهشگران و هنرجویان باشد که قطعاً توجه به این موارد مهم و چشم‌گیر، در رسیدن به افقی روشن و از انزوا درآوردن هنر تشعیر، بسیار کارساز خواهد بود.

انطباق و ارتباط کواکب سبعة با ایام هفته چگونه است و آیا آنچه در متن هفت پیکر آمده است، با متون نجومی انطباق دارد یا خیر؟ «ایا کواکب سبعة و مزاجشان با رنگ‌ها و مزاج آنها انطباق دارد یا خیر؟» «اقلیم‌های هفت‌گانه در متون کهن چگونه تعریف شده‌اند و تا چه حدی با متن هفت پیکر انطباق دارد». این انطباق‌ها در پژوهش تا جایی جلورفت که ما به اقلیم سبعة یا اقلیم‌های هفت‌گانه رسیدیم و در اصل، چالش اصلی در همان جا شکل گرفت که این هفت شاه‌دخت هفت اقلیم، از کدام اقلیم‌ها هستند؟

او ادامه داد: در این پژوهش اجماع نظر منجمان ایرانی را درآوردیم تا ببینیم که بیشترین منجمان ایرانی چه روزهایی از هفته را دقیقاً با چه اقلیم‌هایی انطباق داده‌اند؛ همچنین منجمان رومی به این مسئله چگونه نگاه کرده‌اند. به‌رحال این دانشمندان از نظر علم نجوم تحت تأثیر یکدیگر بوده‌اند. جوکار با بررسی اقلیم‌ها و مقایسه آنها در متون قابل‌استناد به این نتیجه رسید که بین حکیم نظامی، شیخ بهایی، ابوریحان بیرونی و آنچه در اوستا درباره اقلیم‌های هفت‌گانه آمده است، اختلاف نظر وجود دارد. او در نهایت گفت: با توجه به پژوهش‌های صورت پذیرفته، نگاره‌ها و متن منظومه هفت‌گنبد بهرام با متون نجومی انطباق بالایی دارند که این نشان از آگاهی بالای حکیم نظامی و دانش بالای «شیخ‌زاده» دارد و نشان می‌دهد که پشت خلق این نگاره‌ها آگاهی بوده است.